

*Sadiqov Tahir Əli oğlu,
iqtisad elmləri namizədi, dosent,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
Email: tsadiqov59@mail.ru*

İNDİKİ RƏQƏMSALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ VERGİTUTMANIN TRANSFORMASIYASI

Rəqəmsal texnologiya cəmiyyət həyatının bütün sferalarında geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır və bundan sonra rəqəmsal iqtisadiyyatı ənənəvidən praktiki olaraq fərqləndirmək mümkün olmayacaq. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması nəticəsində iqtisadi artıma şərait yaradan aşağıdakı üstünlüklər əldə edilir:

– real vaxt rejimində geniş istifadəçi əhatəsinin informasiyalarına uzun müddətli daxil olmaq sayəsində növbəti fəaliyyətin planlaşdırılması üçün qərarların qəbul və

təhlil edilməsi prosesinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi;

- böyük həcmli məlumatların işlənməsi sisteminin təşkili;
- buludlu hesablamalardan istifadə etməklə məlumat mübadilələrinin sürətinin artırılması;
- xərcləri azaltmaqla biznes proseslərin sürətləndirilməsi;
- müəssisə və dövlət orqanları ilə əməkdarlıq və qarşılıqlı fəaliyyətin sadələşdirilməsi;
- innovativ məhsul və xidmət bazarında işlənmə və təqdim etmə müddətlərinin ixtisar edilməsi;
- əmtəə istehsalçıların öz məhsul və xidmətlərinin hərəkəti və təqdim edilməsi üzrə xərclərin azaldılması;
- dünya bazarına çıxış imkanı;
- əmək məhsuldarlığı və təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin artırılması;
- malların hərəkəti üzərində monitorinqin aparılması imkanı və iqtisadi əməliyyatların şəffaflığı;
- mal və xidmətlərin satışı prosesində çoxsaylı vasitəçilərin olmaması (bu səbəbdən qiymətin azalmasına təsir etməsi) [6, 7].

Lakin iqtisadiyyat üçün aşkar üstünlüyə malik olmasına baxmayaraq, bir çox dövlətlər vergitutma sferasında aşağıdakı problemlərlə rastlaşa bilər:

- rəqəmsal iqtisadiyyata xas olan yeni obyekt və proseslərin tənzimlənməsi üçün normativ-hüquqi aktların, eləcə də rəqəmsal iqtisadiyyat subyektlərinin vəzifə və qanun pozuntusuna görə məsuliyyətlərinin olmaması;
- vergi proseslərinin (informasiyalaşdırma, inzibatlaşdırma, xidmət və nəzarət) rəqəmsallaşmasının lazımı səviyyədə olmaması;
- vergi sirri təşkil edən toplanmış məlumatların (eləcə də onların oğurlanma təhlükəsi) və əlaqə kanallarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin rəqəmsallaşma səviyyəsinin aşağı olması;
- toplanmış məlumatların toplanması, effektiv və tez işlənməsi üçün texniki vasitələrin lazımınca təmin edilməməsi;
- elektron ödəniş sistemləri və rəqəmsal valyuta ilə ödənişlər zamanı aparılmış əməliyyatların təsdiq edilməsi, eləcə də satıcı və alıcıların eyniləşdirilməsi;
- rəqəmsal kommersiyadan gəlir alınarkən büdcəyə ödəniləcək vergi öhdəliklərinin hesablanmasıdakı çətinliklər;
- eyni zamanda bir neçə ölkədə vergi ödənişi üzrə öhdəlik yarandığı zaman ikiqat vergitutma ehtimalının olması;
- elektron kommersiyadan olan mənfəətin ofşorlara ötürülməsi [1, 5].

Rəqəmsallaşma dövründə effektiv vergi sisteminin qurulması üçün rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində aşağıdakı istiqamətlər üzrə vergitutmanın transformasiya edildiyi xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək lazımdır: vergi inzibatçılığı və nəzarətinin texniki təchizat prosesi; yeni obyekt və əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsinin normativ-hüquqi bazası və mexanizminin hazırlanması; beynəlxalq rəqəmsal iqtisadiyyatın vahid prinsip və metodlarının hazırlanması.

Vergi ödəyicilərinə xidmətin yaxşılaşdırılması üçün dünyanın bir çox ölkələrinin vergi xidmətlərində vergi inzibatçılığı və nəzarəti proseslərində təqdim edilən dövlət

xidmətlərinin sürət və keyfiyyətini artıran informasiya texnologiyalarından aktiv surətdə tətbiq olunur.

Bundan başqa, vergi xidməti inzibatçılıq prosesində innovativ məhsullar istifadə etməklə vergi ödəyicilərinə aşağıdakı onlayn xidmətlər təklif edirlər: vergi orqanları tərəfindən vergi bəyannamələrinin ilkin doldurulması; vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi orqanının rəsmi saytındakı qeydiyyat məlumatlarında müstəqil dəyişikliklər etmək və vergi öhdəliyinin hesablanması köməklik almaq; “blokçeyn” və “biometrin” tətbiqi (vergi ödəyicisinin elektron imzası kimi biometrik texnologiyalarla səs və mətnin tanınmasından istifadə olunur) [4, 9].

Hazırda tətbiq olunan vergi nəzarətinin innovativ informasiya sistemi sahəsində vergi orqanları müstəqil olaraq bəyannamələri tutuşdurmaq və ƏDV zəncirlərdə qırılmaları aşkar etməklə, eləcə də ƏDV üzrə qanunsuz çıxılmalar və əvəzetmə hallarının qarşısının alınması üçün hər bir vergi ödəyicisi üzrə risk profili tərtib etməklə, real vaxt rejimində bütövlükdə əlavə dəyərin yaranması prosesini təhlil edir. Bundan başqa, vergi orqanları həmin texnologiyadan istifadə etməklə malların (xəz-dəri məmulatları, dərman, spirtli içkilər) markalanması və izlənməsi üçün informasiya sistemi yaradır, topdan və pərakəndə satışı təhlil etmək imkanı verən onlayn kassalardan istifadə edir [4,10].

Məlumdur ki, əksər ölkələr müəssisə və fiziki şəxslərə hesabatları qeydiyyatdan keçirmək və təqdim etmək, istənilən vaxt vergi öhdəliklərini ödəmək, vergi orqanlarına isə real rejim vaxtında vergitutma proseslərinə aid informasiyanı toplamaq və işləmək imkanı verməklə vergi sistemini kökündən dəyişməyə çalışırlar.

Transformasiyanın digər istiqaməti rəqəmsal iqtisadiyyata xas olan vergi obyektlərinin (məsələn, kriptovalyuta – rəqəmsal valyuta) vergiyə cəlb edilməsinin hüquqi tənzimlənməsidir. Yeni elektron valyutanın – kriptovalyutanın meydana gəlməsi vergitutma məqsədilə onun idendifikasiyası və hüquqi statusu məsələlərini aktuallaşdırdı. Kriptovalyuta bazarı tədqiq edilərkən hər birində vergitutma obyekti yarana biləcək dörd sektor müəyyən edilmişdir:

- kriptovalyutanın yaranması və ya mayninq;
- kriptovalyutanın saxlanması üçün kisə;
- kriptovalyutanın alınması, satışı və fiat valyuta ilə (dəyəri emissiya edən dövlət tərəfindən təmin edilən) pullara mübadiləsi üçün birja;
- mallara (xidmətlərə) görə kriptovalyuta ödənişləri [4,14].

Təcrübə göstərir ki, kriptovalyutanın hər hansı obyektə aid edilməsi və onların vergiyə cəlb edilməsi baxımından dünyanın müxtəlif ölkələrinin mövqeyi fərqlidir.

Məsələn, bəzi ölkələr hesab edir ki, kriptovalyuta qanuni ödəniş vasitəsidir və onunla aparılan əməliyyatlardan vergi tutulmalıdır, digər kriptovalyutanın tənzimlənməsi məsələləri üzrə normativ aktlar hazırlayır, bəziləri isə rəsmi olaraq kriptovalyuta əməliyyatlarını rəsmi olaraq qadağan edir.

Kriptovalyutanın vergiyə cəlb edilməsi və hüquqi tənzimlənməsinin əsas problemlərindən biri kriptovalyutanın təyinatı və tənzimlənməsinə yanaşmanın və onların vergiyə cəlb edilməsi üzrə vahid siyasətin olmamasıdır. Çünki kriptovalyuta bazarını tam formalaşdırmaq mürəkkəb və hər hansı ölkənin milli qanunvericiliyi ilə tənzimləmək olduqca çətindir. Kriptovalyutanın vergiyə cəlb edilməsi və hüquqi tənzimlənməsi rəsmi olaraq dünya ölkələrinin təxminən 25 faizində mövcuddur. Avropa İttifaqının əksər, Asiya və Latin Amerikasının bəzi ölkələri kriptovalyutanın vergiyə cəlb

edilməsi üçün gəlir vergisi və korporativ gəlir vergisindən istifadə edirlər. Həmin ölkələr hesab edir ki, subyektlərin istehsal, ticarət və digər məşğulluqdan olan pul vəsaitləri kimi kriptovalyuta gəlir mənbəyidir. Həmin ölkələrdə gəlir vergisinin dərəcəsi 0 (sıfır) faizdən 55% arasında dəyişir. Bəzi ölkələrdə mal və xidmətlərə görə kriptovalyuta ilə hesablaşmağa icazə verilir, rəqəmsal pulların fiat pullara mübadiləsi üçün bankomatlar mövcuddur, pul köçürmələrinə icazə verilir, virtual valyuta ilə sövdələşmələr üçün qaydalar hazırlanmış və hətta onların köməkliyi ilə vergilərin ödənilməsi imkanları nəzərdən keçirilir [2, 15].

Bundan başqa, son illər dünya birliyi rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində ədalətli və səmərəli vergituma sisteminin yaradılması baxımından bəzi addımlar atır. Məsələn, hələ 2013-cü ildə Fransa tərəfindən Google, Amazon Facebook kimi rəqəmsal platformalar tərəfindən informasiyanın toplanmasına görə internet vergisinin tətbiq olunmasını təklif etmişdir. Vergi dərəcəsinin isə ixtisaslaşdırılmış internet firmaları izləyən və kənar auditorlar tərəfindən yoxlanılan istifadəçilərin sayından asılı olaraq müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2017-ci ildə isə müxtəlif alternativ vergilər (ayrıca və ya korporativ verginin tərkib hissəsi kimi gəlir vergisi şəklində kompaniyaların dövryyəsiindən tutulan vergi; rəqəmsal xidmətlərin göstərilməsindən, yaxud reklam fəaliyyətindən alınmış gəlirlərə görə vergi) tətbiq olunurdu.

Beləliklə, etiraf etmək lazımdır ki, ölkələr rəqəmsal xidmətlər sferasının ən iri nümayəndələrinin gəlirlərindən vergi daxilolmalarına görə bir-biri ilə rəqabət aparırlar.

Müxtəlif dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, yeni biznes şəraitinə uyğunlaşmaq üçün rəqəmsal texnologiya və mövcud vergi qaydalarından istifadə etmək, eləcə də vergi təşkilatlarını işində rəqəmsal texnologiyayı aktiv surətdə tətbiq etməklə vergitutmanın transformasiyasının labüdlüyünü göstərir ki, bu da əmək məsrəflərini optimallaşdırmaq, vergi sferasında dövlət xidmətlərinin sürət və keyfiyyətini artırmaq imkanı verir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq dövlət vergi orqanlarının rəqəmsallaşdırma şəraitinə transformasiya olunmasının əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1) Müxtəlif hakimiyyət orqanlarına çıxış imkanı olan təsərrüfat subyektləri haqqında informasiyanın toplanması və işlənməsi üzrə vahid sistemin yaradılması;

2) Toplanıb saxlanılan məlumatların oğurlanması və kənar şəxslərin qeyri-qanuni daxilolmalardan qorunması üçün təhlükəsizlik sisteminin yaradılması;

3) Vergi ödəyiciləri arasında partnyorluq münasibətlərinin və əsas məqsədi vergi qanun pozuntularının qarşısının alınması olan müştəriyönümlü vergi siyasətinin qurulması;

4) Yeni rəqəmsal obyekt və əməliyyatların tənzimlənməsi məqsədilə mövcud normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;

5) Vahid informasiya sisteminin məlumatlarına və yeni rəqəmsal idendifikasiya sisteminə əsasən tədricən vergi idarələri tərəfindən hesabatların ilkin tərtib edilməklə, vergi orqanlarının vergi ödəyiciləri ilə elektron qarşılıqlı fəaliyyət sisteminin genişləndirilməsi;

6) Vergi ödəyiciləri üçün real iş rejimində “Vergi ödəyicisinin şəxsi kabinet” xidmətindən istifadə etmək imkanlarının genişləndirilməsi;

7) Vergi hesabatının təqdim olunması müddəti, vergi ödənişlərinin son ödəniş müddəti, vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklər haqqında bildiriş almaq imkanı verən yeni vergi mobil sisteminin hazırlanması və tətbiqi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Kərimov A. Mühəsibat uçotu, vergilər, 2020, 580 s.
2. Bayramov A. Vergi uçotu: A-dan Z-yə, 2020, 768 s. .
3. Sadıqov T.Ə. Vergi uçotu və auditi. B.; 2014. 380 səh.
4. Санкова Л.В. Цифровизация региональной экономики // Человеческий, производственный и сервисный потенциал экономики: глобальные тренды и локальные практики: Материалы Международной научно-практической конференции. 2020. – с. 409-415.
5. Чернов В.А. Выбор инструментов стратегии налогообложения для устойчивого инновационного развития экономики России // Налоги и налогообложение. – 2019. – № 3. – с. 154-162.
6. Янченко Е.В. Налоговое регулирование как фактор конкурентоспособности в условиях цифровизации экономики // Вопросы инновационной экономики. – 2021. – Том 11. – № 2. – С. 537-552.
7. Juswanto W., Simms R. Fair Taxation in the Digital Economy. ABD Institute. Policy Brief. [Электронный ресурс].